

Mchango wa Jeshi la Ulinzi la Wananchi wa Tanzania katika Kueneza Kiswahili

Mwinyikombo Ally Mwinyikombo¹

Chuo cha Taifa cha Ulinzi - Tanzania

Ikisiri

Kumekuwa na maandishi na machapisho mbalimbali ya Kiswahili yanayoonyesha mchango wa vyombo mbalimbali katika kueneza Kiswahili Tanzania na duniani kwa ujumla. Mchango huo mara nyingi umekuwa ukielekezwa katika vyama na asasi zilizoundwa kisheria kwa lengo la kukuza na kueneza Kiswahili nchini. Miongoni mwa vyama na asasi hizo ni Taasisi ya Taaluma za Kiswahili (TATAKI) ambayo ni zao la muunganiko wa Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili (TUKI) na Idara ya Kiswahili, zote za Chuo Kikuu cha Dar es Salaam; Baraza la Kiswahili la Taifa (BAKITA); Baraza la Kiswahili Zanzibar (BAKIZA); Chama cha Ukuzaji wa Kiswahili Duniani (CHAUKIDU); Chama cha Kiswahili Afrika Mashariki (CHAKAMA); Chama cha Lugha na Fasihi ya Kiswahili Tanzania (CHALUFAKITA) na asasi na vyama vingine vinavyofanana na hivyo. Mjadala kuhusu mchango wa asasi nyingine zisizojishughulisha na ukuzaji wa Kiswahili moja kwa moja ikiwa ni pamoja na Jeshi la Ulinzi la Wananchi wa Tanzania (JWTZ) katika kukuza Kiswahili haujajitokeza sana kwenye maandiko na mijadala ya kitaaluma. Hali hiyo siyo tu inaikosha jamii taarifa muhimu juu ya ushiriki wa JWTZ katika kukuza lugha adhimu ya Kiswahili, bali pia inafanya fursa ya kupata marejeleo na fasili muhimu juu ya kazi kubwa inayofanywa na JWTZ kwenye muktadha huu. Makala haya yanaibua hoja na kuiweka mada hii hadharani ili jamii ipate kuelewa kwa kina mchango wa JWTZ kuhusiana na ushiriki wake katika kukiendeleza Kiswahili. Aidha, makala yatabainisha changamoto zinajitokeza kwa upande wa JWTZ katika kutekeleza jukumu hilo pamoja na mapendekezo ya namna ya kukabiliana na changamoto hizo JWTZ ili lizidi kukuza na kueneza lugha yetu adhimu ya Kiswahili.

¹ Barua pepe: kautharmwinyi2010@gmail.com

1.0 Utangulizi

Historia ya kukua na kuenea kwa Kiswahili inaanzia karne nyingi kabla ya ukoloni katika enzi za wafanyabiashara walioabiri bahari ya Hindi. Katika kipindi cha ukoloni, hasa Waingereza miongoni mwa jitihada zilizofanyika katika kukuza lugha ya Kiswahili ni kuanzishwa kwa Kamati ya Lugha ya Afrika Mashariki iliyojulikana kama *The Inter-Territorial Language (Swahili) Committee (1930)* iliyoipewa jukumu la kusanifisha lugha ya Kiswahili. Aidha, vyombo vya habari katika kipindi hicho viliundwa ambavyo vilisaidia kukuza na kuenea Kiswahili. Miongoni mwa magazeti hayo ni *Habari Leo* (1954), *Sauti ya Pwani* (1940), *Mwangaza* (1923) na *Mamboleo* (1923) (Ababaker, 2013 ; Saluhaya, 2016).

Aidha, baada ya uhuru jitihada mbalimbali za kuenea Kiswahili zimefanyika. Mathalani, Mohamed (2006) anaeleza kwamba Kiswahili nchini Kenya, Uganda na Tanzania kimetangazwa kuwa lugha ya taifa kwa maana ya kutumika katika shughuli za kila siku za kiserikali, kisiasa, kidini na kijamii. Saluhaya (2016) anaeleza kuwa katika kuenea Kiswahili nchini Tanzania, taasisi mbalimbali za kiserikali na zisizo za kiserikali zimeanzishwa. Baadhi ya taasisi zilizoundwa ni BAKITA (1967), TAKILUKI (1979), BAKIZA (1986) na TATAKI (2009). Hata hivyo, kuna taasisi zingine ambazo si za kiserikali ambazo zimeundwa katika kutekeleza jukumu la kuenea na kukuza Kiswahili, kama vile CHAKAMA (2003), CHAWAKAMA (2004) na CHAUKIDU (2012).

Taasisi na vyama hivyo, vimepewa mamlaka na sheria ya kuenea lugha ya Kiswahili ndani na nje ya Tanzania. Mathalani, kuchapisha makala mbalimbali kuhusu fasihi na isimu, kuwajumuisha wanachama kubadilishana mawazo kuhusu lugha, kuhakikisha matumizi sahihi ya lugha na kuhimiza matumizi ya Kiswahili katika shughuli rasmi na zisizo rasmi.

Ukifuatilia asasi zilizobainishwa hapo juu, utaona kwamba zote zina jukumu la moja kwa moja la kuhakikisha lugha ya Kiswahili inakua na kuenea ndani na nje ya Tanzania. Hata hivyo, mbali na asasi na vyama hivyo vyenye lengo la kusimamia matumizi ya Kiswahili, kuna vyombo vingine ambavyo navyo vimekuwa na mchango mkubwa katika maendeleo ya lugha ya Kiswahili nchini Tanzania, miongoni mwa vyombo hivyo ni JWTZ.

JWTZ ni zao la jeshi la mkoloni ambalo tangu wakati wa ukoloni wa Mjerumani, Mwingereza na baada ya uhuru limekuwa likibadilishwa majina kutokana na matukio na matakwa ya wakati. Maasi ya wanajeshi ya mwaka

1964 ndiyo yaliyosababisha kupatikana kwa jina linalotumika hivi sasa ambalo ni JWTZ. Wakimnukuu aliyekuwa Mkuu wa Majeshi wa wakati huo Jenerali Mrisho Sarakikya, Temu na Tembe (2014:415) wanasema:

... kama utakumbuka kulikuwa na maasi mwaka 1964 na Waingereza wote wakatoka, Jeshi tukashika wenyewe kama wananchi chini ya uongozi wangu kama Mkuu wa Majeshi.

Wakirejea maneno ya Mwalimu Nyerere, Temu na Tembe (2014: 427) walisema:

Tumechagua vizuri sana kwa makini maneno haya: Jeshi la Ulinzi la Wananchi wa Tanzania... Jeshi la kulinda mapinduzi yetu hapa, mipaka yetu na uhuru wetu wa kulinda maslahi ya watanzania na kulinda mapinduzi ya Afrika.

Kama jina hilo linavyosadifu, jeshi ni moja ya vyombo vya nguvu ya dola ambavyo moja ya kazi zake ni kuhakikisha ulinzi na usalama wa nchi. Kikiwa chombo cha nguvu ya dola kina wajibu wa kutekeleza sera, mikakati na mipango ya nchi. Moja ya sera na mikakati ya nchi yoyote ile ni kuhakikisha kuwa mila, tamaduni na desturi zake zinaheshimika, zinakuwa imara na hata kusambaa kwa mataifa mengine.

JWTZ limekamata bendera na kuipeperusha vyema katika matumizi ya lugha ya Kiswahili ndani ya nchi. Pia, jeshi limefanya jitihada kubwa kuhakikisha Kiswahili kinasambaa kama moto wa kifuu ndani na nje ya bara la Afrika. Katika kufanikisha azma hiyo, jeshi limekuwa likitumia mbinu na mikakati mbalimbali.

Hivyo, lengo la makala haya ni kujadili mchango wa JWTZ katika kueneza Kiswahili katika mataifa mbalimbali. Vilevile, yatakuwa na umuhimu wa kuongeza maarifa kuhusu kufahamu namna JWTZ linavyochangia katika kukua na kuenea kwa Kiswahili hususani katika nchi zile ambako wanajeshi wanapelekwa kulinda amani na hivyo kuijuza jamii kwamba pamoja na shughuli zake za msingi za ulinzi na usalama lakini JWTZ linasaidia pia katika kukuza masuala mengine ya kijamii kama kueneza utamaduni wa Mtanzania kwa kuwa lugha ni kielelezo cha utamaduni wa taifa.

2.0 Mapitio ya Machapisho kuhusu Kukua na Kuenea kwa Kiswahili

Kwa kuwa makala haya yanahusu kukua na kuenea kwa Kiswahili kwa kuhusisha data za uwandani, itakuwa vema tukipitia japo machapisho machache yanayohusiana na kukua na kuenea kwa Kiswahili kama ifuatavyo:

Saluhaya (2016) anadai kuwa baada ya uhuru nchini Tanzania, jitihada mbalimbali za kueneza lugha ya Kiswahili zimefanyika. Mojawapo ya jitihada hizo ni kuunda taasisi za kukuza na kuendeleza lugha ya Kiswahili. Baadhi ya taasisi hizo ni kama vile TUKI (1930) baadaye ilibadilishwa jina na kuwa TATAKI (2009), BAKITA (1967), Idara ya Kiswahili-Chuo Kikuu cha Dar es salaam (1970), TAKILUKI (1979) na Taasisi ya Elimu (1966). Katika kutekeleza jukumu hilo, sheria na sera mbalimbali zimetungwa ikiwamo Sera ya Utamaduni (1977). Halikadhalika, matamko mbalimbali ya viongozi wa serikali yametolewa yanayotia nguvu kwa taasisi za lugha kueneza Kiswahili nchini. Mathalani, mwaka 2004 aliyekuwa Waziri Mkuu, Fedrick Sumaye, alionya kuhusu tabia ya wabunge kuchanganya lugha ya Kiswahili na Kiingereza katika mijadala yao kwani jambo hili linaminya kukua na kuenea kwa lugha ya Kiswahili. Hata hivyo, taasisi hizo hazijafikia ufanisi kama inavyotarajiwa.

Kuhusu Kiswahili na ukombozi wa jamii, Njogu (2017) anajadili kwa kirefu kuhusu nafasi ya lugha katika ukombozi, hasa wa Waafrika. Anaona lugha ya Kiswahili imechangia sana katika kuleta ukombozi wa jamii katika maeneo mbalimbali ya kisekta kama vile ukombozi wa kiuchumi, ukombozi wa kisiasa, ukombozi wa kiutamaduni na masuala yanayoambatana na hayo.

Nao Florence na Kawoya (2018) wanajadili changamoto na mustakabali wa Kiswahili nchini Uganda. Katika mjadala wao wanaonesha kwamba kati ya changamoto zinazoukabili ukuaji na ueneaji wa Kiswahili nchini Uganda ni uhaba wa maandishi, majarida na wananchi wa Uganda kupendelea kuongea Kiingereza kulinganisha na Kiswahili. Vilevile, misimamo hasi kuhusu lugha ya Kiswahili imeelezwa kuwa ni moja ya changamoto kwa Waganda zinazorudisha nyuma ukuaji na ueneaji wa Kiswahili nchini humo.

Pia, Osore (2018) anajadili kuhusu teknolojia ya habari na mawasiliano kama nyenzo ya kueneza Kiswahili. Osore anaona kwamba teknolojia ya habari na mawasiliano kama vile runinga, redio, rununu, kompyuta magazeti na majarida yamechangia kwa kiasi kikubwa kukua na kuenea kwa Kiswahili. Utafiti huu ni muhimu kwa sababu umetuonesha kwamba hata JWTZ likiwekeza katika kutoa machapisho ya Kiswahili kwa Kiswahili, Kiswahili kwa Kiingereza au Kiswahili kwa lugha nyingine yoyote yatazidi kutoa mchango mkubwa katika kukua na kuenea kwa Kiswahili duniani.

Wataalamu wengine waliofanya tafiti na kugegemeza kazi zao katika kukua na kuenea kwa Kiswahili ni kama vile: Mohochi (2007) aliyeangalia huhusu Kiswahili, usambazaji wa habari na uhamisishaji wa umma kwa ajili ya maendeleo; Tungaraze (2013) aliyeshughulikia hadhi ya Kiswahili na

watumiaji wake katika utandawazi; Odawona, Jackto na Onyango (2016) waliotafiti kuhusu Kiswahili kuwa chombo cha kutangaza na kukuza vyombo vya habari nchini Kenya; Moshi (2017) aliyeandika kuhusu Kiswahili Marekani; Okal (2017) aliyeshughulikia kuhusu mchango wa Kihindi katika leksikografia ya Kiswahili, na Maithya (2018) aliyeangalia nafasi ya vyombo vya habari katika kudumisha Kiswahili nchini Kenya katika karne ya 21.

Kwa ujumla, mapitio ya maandishi haya yanaonesha kwamba katika jitihada za kueneza Kiswahili Tanzania na kwingineko, mkazo umekuwa ni kwa vyombo vilivyoteuliwa mahususi kwa ajili ya ukuzaji wa lugha ya Kiswahili. Pia, katika tafiti zilizotangulia tumebaini kuwa watafiti wengi wamejikita katika kuangalia athari hasi za mitandao ya kijamii katika kueneza lugha. Hivyo basi, kuna haja ya kuangalia mchango wa vyombo na taasisi zingine kama mahakama na majeshi yanavyoweza kueneza Kiswahili kutokana na shughuli za kila siku za vyombo hivyo katika utekelezaji wa majukumu yake, jambo ambalo halijatafitiwa. Hivyo basi, utafiti huu unakusudia kuziba pengo kwa kubainisha mchango wa JWTZ katika kueneza Kiswahili nchini Tanzania na kwingineko na changamoto ambazo zinajitokeza katika uenezaji huo.

2.2 Misingi ya Nadharia

Makala haya yameongozwa na Nadharia ya Ufafanuzi kama ilivyofafanuliwa katika maandishi ya Chomsky (1965). Katika nadharia hiyo, Chomsky anabainisha kwamba katika utafiti wa lugha ipo haja ya nduni zote kufafanuliwa kwa ubayana huku zikishikizwa na data kamilifu na timilifu. Katika makala haya ruwaza za mazungumzo zinazohusiana kidhima zimefafanuliwa kwa mujibu wa dhima iliyokusudiwa. Kuenea kwa lugha ya Kiswahili katika nchi na maeneo yaliyoelezwa katika makala haya kumekuwa na mabadiliko kutegemea na dhima ya waliokuwa wanawasiliana na pia mahusiano ya wawasilianaji. Ndio sababu tunaamini kwamba Nadharia ya Ufafanuzi inafaa katika makala haya kwa kuwa makala yanafafanua namna JWTZ linavyochangia katika kukua na kuenea kwa Kiswahili Tanzania.

3.0 Mbinu za Utafiti

Makala haya ni sehemu ya utafiti mdogo uliofanywa na mwandishi kwa kutumia mbinu mbalimbali. Mbinu hizo ni hojaji, usaili na ushuhudiaji. Ufafanuzi wa namna mbinu hizi zilivyotumika ni kama ifuatavyo:

3.1 Hojaji

Mbinu hii ilitumiwa katika utafiti huu kwa kuandaa maswali na kuwapa watoataarifa wajaze kulingana na ufahamu na uelewa wao kuhusu kuenea kwa Kiswahili hasa jimbo la Darfur. Mbinu hii imetumika kwa walinda amani wa

TZ waliokuwa Darfur. Kila mshiriki alipewa hojaji yake kuizaja peke yake kwa kuzingatia kundi ambalo yumo. Kwa kufanya hivyo, jumla ya watafitiwa waliopewa hojaji katika utafiti huu walikuwa ishirini watano. Mbinu hii ilimsaidia mtafiti kukusanya data za msingi kuhusu mchango wa JWTZ katika kukua na kukua kwa Kiswahili katika maeneo ya ulinzi wa amani.

3.2 Usaili

Kombo na Tromp (2006) wanaiita mbinu ya usaili kuwa ni mahojiano ambapo wanadai kuwa ni majibizano ya ana kwa ana (au ya simu, kidijiti/barua pepe) kati ya watu wawili au zaidi kwa lengo la kukusanya taarifa au maoni kuhusu suala fulani la kiutafiti lililoainishwa. Hivyo, mbinu hii iliteuliwa kwa sababu ya kupata uthabiti wa majibu ya watafitiwa pamoja na kupata uthabiti wa mbinu za kukusanyia data. Pili, ni rahisi kwa mtafiti kudhibiti sampuli kwa usahihi zaidi. Hii iliwezekana kwa sababu mtafiti alikutana na wahojiwa ana kwa ana na kuwauliza maswali na kurekodi majibu yao. Hivyo, maswali yaliyokosa majibu yalitafutiwa ufumbuzi papo kwa papo.

3.3 Ushuhudiaji na Ushiriki

Katika njia hii, mtafiti alishiriki na kushuhudia matumizi ya lugha ya Kiswahili kwa wanajeshi na jamii iliyowazunguka na namna maafisa waliopata mafunzo yao katika kambi mbalimbali hapa Tanzania walivyokuwa wanatumia Kiswahili mara baada ya kurudi katika nchi zao.

4.0 Mchango wa JWTZ Katika Kueneza Kiswahili

Mchango wa JWTZ katika maendeleo ya Kiswahili nchini Tanzania unaweza kutazamwa katika vipengele vifuatavyo:

4.1 Kiswahili katika Harakati za Ukombozi wa Nchi za Kusini mwa Afrika

Tanganyika ilipata uhuru kutoka kwa Mwingereza mwaka 1961. Rais wa Tanzania wa wakati huo, Mwalimu Julius Nyerere, hakuona umuhimu wa uhuru huo kwa kuwa nchi nyingine za Afrika zilikuwa bado zinatawaliwa. Wakishadidia hoja hii Temu na Tembe (2014: 7) wanasema:

“ Nyerere...aliona uhuru wa nchi yake hauna maana kama nchi nyingine za Afrika bado zitakuwa zinatawaliwa na mkoloni”
(Tafsiri yangu).

Katika muktadha huo, Mwalimu Nyerere aliasisi harakati za ukombozi wa nchi za Afrika. Harakati hizo zilijikita kwa nchi za Kusini mwa bara la Afrika ambazo bado zilikuwa chini ya utawala dhalimu na makucha ya kikoloni. Nchi hizo ni Afrika ya Kusini, Namibia, Zimbabwe Msumbiji na Angola.

Tanzania ilianzisha kambi za kijeshi kwa ajili ya kufundisha wapigania uhuru wa Kusini mwa Afrika. Tanzania ilijitolea kuwahifadhi wapigania uhuru wa nchi hizo na kuwapa mafunzo ya kijeshi ili kujikwamua kutoka kwenye jinamizi la dhuluma ya wakoloni. Mafunzo hayo yalifanywa na maafisa na askari wa JWTZ kwenye kambi mbalimbali kama vile Nachingwea, Kongwa na Mazimbu. Katika makambi haya, washiriki wa mafunzo husika walitoka katika nchi mbalimbali ambazo zilikuwa na lugha zao. Lakini walipokutana katika kambi husika, lugha ya Kiswahili ilitumika katika kufundishia masuala mbalimbali ya kijeshi. Kwa kufanya hivyo, lugha ya Kiswahili ilikua na kuenea. Ikumbukwe kwamba wapigania uhuru hawa waliporejea katika nchi zao waliendelea kuwa chachu ya kupenyeza Kiswahili katika nchi hizo.

Matumizi ya lugha ya Kiswahili katika utoaji wa mafunzo yaliyotolewa na maafisa na askari wakati wote yalichangia katika kuenzi, kutunza na kuthamini utamaduni, mila na desturi za Kitanzania. Suala la kuenzi lugha kama kielelezo cha utamaduni linasisitizwa pia na Msanjila na wenzie (2011) ambaye mbali na mambo mengine anatoa wito wa kuendelea kukuza lugha zenye asili ya Afrika kwa lengo la kudumisha utambulisho wa Mwafrika.

Matokeo ya matumizi ya Kiswahili kwa wapigania uhuru ni kutumiwa kwa Kiswahili nje ya Tanzania ikiwamo Angola. Hii ilisababishwa na mafunzo yaliyotolewa na maafisa na askari wa Kitanzania kwa wapigania uhuru kutoka nchi mbalimbali, ikiwapo Angola. Hivyo, askari hao kutoka nchi zilizokuwa zinapigania uhuru Kusini mwa Afrika walijifunza Kiswahili Tanzania. Tanzania imejitambulisha na kukisambaza Kiswahili katika nchi hizo. Hali hiyo imesababisha kukikua na kukifanya Kiswahili kienee na kusambaa zaidi nje ya Tanzania.

4.2 Kuenea Kiswahili kwa njia ya Misemo ya Mahala Mahususi kwa Miktadha ya JWTZ

Kiswahili kilikua na kuenea sehemu mbalimbali za Afrika kupitia maelekezo na amri za kijeshi zilizokuwa zinatolewa wakati wa mafunzo. Baadhi ya watoataarifa ambao mwandishi aliwahoji, ni afisa wa nchi moja ambaye alikiri kukifahamu na kufahamu misemo ya Kiswahili kupitia mafunzo yaliyokuwa yanatolewa kambini katika moja ya nchi zilizofundishwa na JWTZ katika harakati za ukombozi. Aidha, Afisa huyo alibainisha kuwa aliwahi kuhudhuria mafunzo kwenye kambi ya wapigania uhuru huko Nachingwea, Tanzania mnamo mwaka 1976. Akizungumza baadhi ya maneno ya Kiswahili, alisema kuwa katika mafunzo yao, lugha ya Kiswahili ilitumika. Tutazame mifano ifuatayo kutoka kwenye somo la kwata, moja ya somo linalofundishwa jeshini:

- a) mguu pande...
- b) mguu sawa...
- c) nyuma geuka...
- d) mbele tembea...
- e) macho mbele...
- f) hima...

Chanzo: Data za Uwandani (2018)

Katika data hii, tunaona namna ambavyo amri za jeshi wakati wa mafunzo zilitolewa kwa lugha ya Kiswahili, kwa wafunzaji ambao wengi wao hawakukifahamu Kiswahili. Kutokana na mafunzo hayo kwa wapigania uhuru kutoka katika nchi mbalimbali, Kiswahili kimetolewa kisiwani na kusambazwa kwenye baadhi ya nchi za Afrika. Ni kupitia jitihada hizo, ndipo baadhi ya viongozi wa wapigania uhuru wa nchi hizo wamekuwa ni wazungumzaji wazuri, mahiri na fasaha wa lugha ya Kiswahili. Mmoja wa viongozi hao ni Joachim Chissano, Rais Mstaafu wa Msumbiji. Rais huyu mstaafu amekuwa akizungumza Kiswahili kwa ufasaha, ambapo kupitia shairi lililolitungwa Hancha, jambo hilo limethibitishwa pale anaposema kwamba uzungumzaji wa Kiswahili wa Mhe. Chissano unampa heshima, na kwa namna ya pekee Afrika. Katika shairi lifuatalo Hancha anasema:

Heko Rais Chissano, kunipa yangu heshima
Umeonesha mfano, na waseme wanosema
Umetimiza agano, Afrika yazizima
Kunipa yangu heshima, Kiswahili nashukuru
Chanzo:Data za Uwandani (2018)

Wakati wa mapumziko baada ya somo la kwata kunaweza kuwa na nyimbo mbalimbali zinazoimbwa kwa ajili ya kuleta faraja, kujenga uzalendo hata kuleta hamasa katika masuala ya jeshi. Hivyo, pamoja na majukumu haya tuliyoyabainisha, tumeona pia Kiswahili kikipewa heshima, hivyo, kuchangia katika kukua kuenea kwa lugha hii.

4.3 Kubadilishana Wanafunzi katika Tasnia ya Ulinzi kati ya Wanafunzi wa Tanzania na Vyuo vingine vya Ulinzi vya Nje ya Tanzania

JWTZ halipo kisiwani katika nyanja za mafunzo. JWTZ linatangamana na majeshi mengi ndani na nje ya Afrika katika kuwaendeleza maafisa na askari wake kielimu na kiweledi. Katika kutekeleza azma hiyo, JWTZ limekuwa likipokea wanafunzi wa mataifa mbalimbali kwenye vyuo vyake kama vile Chuo cha Maafisa - Monduli, Chuo cha Ukamanda na Unadhimu - Duluti na Chuo cha Taifa cha Ulinzi Tanzania, kilichopo Kunduchi Dar es Salaam. Mataifa hayo ni pamoja na Angola, Shelisheli, Comoro, Siera Leone, Djibout,

China, Botswana, Namibia, Nigeria na Afrika Kusini. Hivyo, kutokana na programu ya kubadilishana wanafunzi, JWTZ limekuwa likipeleka maafisa na askari wake kusoma kwenye nchi mbalimbali kama vile Afrika Kusini, Uingereza, Marekani, China, Bangladesh na Zimbabwe.

Mwingiliano huu wa maafisa na askari wa JWTZ na wenzao wa mataifa mengine, ni dhahiri kwamba unahusisha mawasiliano. Njia moja ya mawasiliano ni kupitia lugha. Hoja hii iliwahi kutolewa pia na Resani (2017) aliposema kwamba binadamu hutumia lugha kwa mawasiliano. Maafisa na askari hao wamekuwa wakitumia fursa hiyo kukifundisha, kukisambaza na kukitambulisha Kiswahili kwa wenzao wa mataifa mengine ili waweze kuwasiliana. Kwa hakika, Kiswahili ni lugha tamu, adhimu na inayovutia. Watu wengi hupenda kujifunza na kuitumia. Maafisa na askari wa JWTZ hutumia mwanya huo kuwafunza watu wengi wanaokutana nao katika harakati zao za masomo kuhakikisha kwamba Kiswahili kinazidi kukua na kuenea katika bara la Afrika na mabara mengine ulimwenguni kote.

Meja Said Chombo, mmoja wa wakufunzi katika Chuo cha Maafisa Monduli, Tanzania alifafanua na kueleza mchango unaotokana na JWTZ katika katika kukuza na kuenea kwa Kiswahili kwa njia ya mafunzo mbalimbali ya kijeshi. Akieleza namna Mkufunzi Mkuu wa Chuo cha Maafisa cha Uingereza (*Sandhurst*) Kanali Checket alivyowapa changamoto maafisa wanafunzi wa Uingereza baada ya Chombo kuwasilisha mada kuhusu nchi yake (Tanzania) kwa lugha ya Kiingereza alipokuwa akihudhuria mafunzo nchini humo. Aliwaambia:

“Chombo amewasilisha mada kuhusu nchi yake kwa kutumia lugha yetu (Kiingereza), ninyi mkienda kusoma kwao (Tanzania) mtaweza kuwasilisha mada kuhusu nchi yetu (Uingereza) kwa lugha yao? (Kiswahili).

Kwa hakika, hii ilikuwa ni hoja nzito na ya msingi sana. Kanali Checket alikuwa akiwazindua Waingereza wenzake katika kuheshimu mila na tamaduni za wenyeji wao. Aidha, alikuwa akiwashajiisha wenzake kuanza kujifunza Kiswahili ili siku watakapotembelea Tanzania waweze kuzungumza lugha ya Kiswahili. Hoja hii inatiwa nguvu na Mutembe (2011: 87) akimnukuu David S.C Chu aliposema:

Language has always been important in the Department of Defence ...but it is particularly important now, because we are operating in parts of the world where English is not widely spoken, where we need to work with local leaders and

local populations and where we need to understand more about their culture.

Siku zote lugha imekuwa ni suala muhimu katika wizara ya ulinzi...lakini imekuwa ni ya muhimu zaidi sasa, kwa kuwa tunaendesha shughuli zetu katika sehemu za dunia ambako Kiingereza hakizungumzwi sana, ambako tunahitaji kufanya kazi na jamii za wenyeji, na huko tunahitaji kufahamu zaidi kuhusu utamaduni wao (Tafsiri ya Mutembe)

Kuhusu wanafunzi wanajeshi wa mataifa mengine wanaokuja masomoni nchini Tanzania, wengi wao huwa wanakuja wakiwa hawajui hata neno moja la Kiswahili katika stadi zake za kusoma, kuzungumza na kuandika. Lakini kukaa kwao Tanzania kunawafanya wajifunze kuzungunza Kiswahili. Akiwanukuu King na Kutas (1998), Resani (2017) anaeleza kwamba zipo nadharia kadhaa ambazo huelezea binadamu anavyoipata lugha kama vile binadamu kuwa na hulka na tabia ya kujifunza. Kwa hiyo, hujifunza lugha kwa kuiga kutokana na mazingira aliyomo. Hivyo, wanafunzi wanajeshi na wakufunzi wa jeshi waliokuwa hawafahamu Kiswahili, walilazimika kujifunza kuongea Kiswahili kwa lengo la kuchangamana na kuwasiliana, kwa kuwa lugha kuu ya mawasiliano ni Kiswahili. Uwapo wa wanafunzi wa nchi mabalimbali kwenye vyuo vya JWTZ ni ithibati ya hoja tulizozitoa hapo juu. Lugha ya Kiswahili hapa inakua na kuenea kwa sababu, wanajeshi hao hurejea kwenye nchi zao wakiwa na uwezo wa kuzungumza Kiswahili. Kwa kuwa katika nchi zao pia kuna wazungumzaji wa Kiswahili japo kwa viwango tofauti baadhi hujikuta wakiendelea kujijimarisha katika lugha ya Kiswahili.

4.4 Matumizi ya Kiswahili katika Kufundishia Masomo mbalimbali ya Jeshi

Nyimbo ni kipengele muhimu katika lugha ya Kiswahili. Pamoja na kazi mbalimbali za nyimbo kama vile kuburudisha, kutia ari, kuonya na kuhifadhi utamaduni wa jamii ya wazungumzaji wa lugha husika, nyimbo zinazoimbwa jeshini zimekuwa zikiburudisha lakini pia zikitia hamasa kubwa katika mafunzo ya kijeshi. Zipo nyimbo nyingi za kuongeza ari wakati wa shughuli mbalimbali za kijeshi ambazo huimbwa kwa lugha ya Kiswahili. Tuangazie sehemu ya wimbo ufuatao:

Askari eehh vitani mama...

Anabeba....anabeba bunduki...

Peki...kibuyu cha maji...vitani eehh...

Pia angalia wimbo ufuatao:

Baba na mama eehh kaeni pema

...nakwenda vitani kuokoa Kagera

...damu yangu... damu yangu mtaiona siku ya ushindi...

Chanzo: Data za Uwandani (2018)

Tukiangalia kwa makini sehemu ya nyimbo hizo, tunaona kwamba ziliimbwa katika muktadha wa shughuli za vita. Nyimbo ambazo katika kufundishwa kwake ziliweza kuhusisha hata wanafunzi au maafisa wa jeshi kutoka sehemu mbalimbali nje ya Tanzania. Hivyo, washiriki wa mafunzo ambao hawakuwa na uelewa wa lugha ya Kiswahili mbali na mambo mengine walijifunza maana ya maneno kama *kibuyu, peki, vitani, pema na kadhalika*. Kwa kufanya hivyo sio tu waliburudika na kupata hamasa lakini pia walijifunza Kiswahili na waliporudi katika nchi zao, waliwafundisha na wanajeshi wenzao nyimbo zenye mahadhi ya jeshi ikijumuisha nyimbo hizi zinazofundishwa kwa lugha ya Kiswahili. Kwa hatua hiyo, Kiswahili kiliendelea kujipenyeza na kukukua na kuenea sehemu mbalimbali barani Afrika kupitia JWTZ.

Aidha, katika baadhi ya vyuo kama vile Chuo cha Taifa cha Ulinzi – Tanzania, kunakuwa na siku maalum ya kuonesha utamaduni wa Mtanzania ambayo hujumuisha nyimbo za Kiswahili na sanaa mbalimbali zinazoashiria utamaduni wa Mtanzania. Katika baadhi ya vyuo vya kijeshi nje ya Tanzania ambavyo JWTZ hupeleka maafisa wake kusoma kama vile Chuo cha Ukamanda na Unadhimu cha Zimbabwe, wanao utaratibu wa siku ya utamaduni. Maafisa wa JWTZ hupata fursa ya kutangaza utamaduni wa Kitanzania. Maafisa hao mara nyingi huibuka kidedea kwa zawadi ya ushindi dhidi ya mataifa mengine kutokana na ubora wa mambo ya kitamaduni wanayoyaonesha ikiwa ni pamoja na lugha ya Kiswahili.

Hamasa ni kitu muhimu sana katika mafanikio ya jambo lolote liwalo. Jamii lazima ihamasishwe kutekeleza jambo linalokusudiwa kwa lugha ya Kiswahili. Hatuna budi kuihamasisha jamii kwa ujumla kukienzi na kukikuza Kiswahili. JWTZ pia hutumia njia mbalimbali katika kutoa hamasa inayogusa tasnia ya masuala ya jeshi. Katika kuendeleza juhudi hizo, mtunzi wa makala haya kwa kutumia tajriba aliyoipata alipokuwa kwenye majukumu ya kikazi nchini Sudani alitunga shairi lenye lengo la kukienzi Kiswahili kama ifuatavyo:

Kiswahili tudumishe, maneno tusichanganye,

Na mbali tukifikishe, dunia tukitawanye,

Wazungu tuelimishe, kidharau tuwakanye,

Tukikuze Kiswahili, duniani kienee.

Ukabila chaondoa, nchi haina tabaka,

Migogoro yapotea, vita haviwezi zuka,

*Watu wote waongea, Kiswahili kila rika,
Tukikuze Kiswahili, duniani kienee.
Umoja waimarika, wa Tanzania jamii,
Sifa moja yasifika, ya amani nchi hii,
Kwa lugha ilo tukuka, ubaguzi sisikii,
Tukikuze Kiswahili, duniani kienee.*

*Lugha yenye madoido, kutamka mdomoni,
Kuaufiki mimi bado, kiswa-kinge ni cha nini?
Ndugu tusilete nyodo, lugha yetu tuthamini,
Tukikuze Kiswahili, duniani kienee.*

*Kwa nini tukiwa nje, lugha zao watumia,
Yabidi tuhanjehanje, pate mtu kalimia,
Ya kwetu tusiipunje, popote kuitumia,
Tukikuze Kiswahili, duniani kienee.*

*Vipi mzungu mmoja, wakati twahutubiwa,
Mimi huona vioja, lugha twabadilishiwa,
Kingereza twabwabwaja, yeye apate elewa,
Tukikuze Kiswahili, duniani kienee.*

*Mada za kuelimsha, kigeni mwazitangaza,
Wananchi hamasisha, wakae kusikiliza,
Hapo mimi mwanichosha, Kingereza kitukuza,
Tukikuze Kiswahili, duniani kienee.*

Chanzo: Data za Maktabani (2018)

Ingawa shairi hili halijaanza kutumika rasmi katika shughuli za kijeshi, mwandishi wa makala haya alilitunga na kulitumia katika mazingira yasiyo rasmi alipokuwa nchini Sudani. Kwa kufanya hivyo, kuliongeza hamasa kwa baadhi ya watu kujifunza Kiswahili huku wakiendelea na majukumu mengine.

4.5 Kueneza Kiswahili Wakati wa Kutekeleza Jukumu la Ulinzi wa Amani

JWTZ limekuwa likishiriki katika jukumu la ulinzi wa amani katika nchi mbalimbali chini ya mwamvuli wa Umoja wa Mataifa na Umoja wa Afrika. Mataifa hayo ni pamoja na Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo, Jimbo la Darfur (Sudan), Jamhuri ya Afrika ya Kati, Lebanoni n.k. Nchi hizo ambazo JWTZ hujikita katika ulinzi wa amani zina lugha zake. Hata hivyo, JWTZ linaungana na mataifa mengine katika kutekeleza jukumu hilo. Ni kupitia

mchanganyiko huo maafisa na askari wake hupata fursa ya kuwafunza Kiswahili wenzao wanaokutana nao huko.

Mwandishi wa makala haya amehudumu katika ulinzi wa amani katika jimbo la Darfur (Sudan) mwaka 2017. Katika kipindi hicho amekuwa akishuhudia namna ambavyo Kiswahili kinapendwa, kuzungumzwa na kutukuzwa nchini humo ukilinganisha na lugha za nchi nyingine zinazoshiriki jukumu hilo. Hizo ni jitihada na mchango mkubwa wa JWTZ katika kuipeperusha lugha yetu adhimu ya Kiswahili.

4.6 Mchango wa Walinda Amani wa Tanzania Kukitangaza Kiswahili kupitia Teknolojia ya Habari na Mawasiliano

Vyombo vya habari kadha wa kadha vya ndani ya Tanzania na vya kimataifa vimekwa vikieleza namna JWTZ linavyosaidia kueneza Kiswahili katika harakati za ulinzi wa amani kwenye mataifa mbalimbali. Kama inavyofahamika vyombo vya habari kama redio vina nafasi kubwa ya kuhabarisha jamii ya wasikilizaji. Walinda amani wa Tanzania hupata fursa ya kueleza namna lugha ya Kiswahili inavyotumika katika kambi wanazokuwapo. Katika kambi hizi, kwa mfano, mawasiliano ya kibiashara, kijamii na masuala mbalimbali ya nje ya shughuli za jeshi na jamii hufanyika kwa Kiswahili, hivyo, kuchangia katika kuenea kwa Kiswahili. Jamii hupata fursa ya kujua Kiswahili na mchango wake katika kuleta maelewano katika maeneo yanayolindwa amani, biashara, masuala ya kijamii na utamaduni wa Mswahili.

4.7 Mkusanyiko wa Majeshi katika Mazoezi ya pamoja na Michezo ya Majeshi

Mazoezi ya pamoja ya majeshi yanapofanyika Tanzania ambapo lugha ya mawasiliano huwa ni Kiswahili, huwakutanisha wanajeshi kutoka nchi mbalimbali. Mjumuiiko huo huchochea mawasiliano ambayo lazima yafanyike kwa kutumia lugha ya masikilizano. Kwa sababu hiyo, Kiswahili kimekuwa kikitumika katika mawasiliano hayo. Hivyo, wanajeshi wasiojua Kiswahili, hujifunza polepole. Kwa mfano, mazoezi ya majeshi ya Jumuiya ya Maendeleo ya Nchi za Kusini mwa Afrika yanapofanyika Tanzania, kunakuwa na mawasiliano kwa Kiswahili, matangazo mbalimbali, ratiba na programu nyinginezo hufanyika kwa Kiswahili. Hivyo, kwa kufanya hivi, inakuwa ni fursa kwa maafisa hao kujifunza Kiswahili.

5.0 Changamoto na Utatuzi wake

Katika sehemu hii changamoto mbalimbali zinazolikabili JWTZ katika kueneza lugha ya Kiswahili zimebainishwa pamoja na njia zinazoweza kusaidia kutatua changamoto hizo.

5.1 Changamoto

Miongoni mwa changamoto zinazojitokeza katika mchango wa JWTZ, katika kueneza Kiswahili ni uchache wa wataalamu wa Kiswahili. JWTZ linao wataalamu wa Kiswahili ambao ni walimu katika shule za sekondari zinazomilikiwa na JWTZ kama vile Makongo, Jitegemee, Kizuka na Nyuki. Wataalamu hao ni wachache kuweza kutekeleza majukumu yao ya ufundishaji na wakati huo huo kukiendeleza Kiswahili.

Changamoto ya pili ni uhaba wa vitabu, machapisho, majarida, vipeperushi na kamusi. Nyenzo hizi ni muhimu sana katika mchakato wa ufunzaji na ujifunzaji wa lugha. Hivyo, kukosekana kwa nyenzo za kutosha kunakamisha kwa namna moja ama nyingine mchakato wa uendelezaji wa lugha ya Kiswahili hususani katika Jeshi la Wananchi wa Tanzania.

Changamoto ya tatu ni kuhusu suala la utafiti, utungaji na uchapishaji wa makala na vitabu vinavyohusu Kiswahili. Kama tulivyoeleza hapo awali kuwa mchango wa JWTZ haujadiliwa sana kwenye duru za kitaaluma ndani na nje ya JWTZ. Kutokana na majukumu ya JWTZ na kukosa rejea za msingi, watafiti na waandishi mbalimbali wanaweza wasione umuhimu wa kuandika kuhusu mchango wa JWTZ katika kukienzi Kiswahili. Hoja hii ina maana kwamba licha ya jitihada zilizofanywa na JWTZ katika ukuzaji na uenezaji wa Kiswahili, jitihada hizi haziwezi kufahamika kwa wengi bila ya kuwekwa katika maandishi kama wasemavyo wahenga mali bila daftari hupotea bila habari.

Changamoto ya nne ni uhusiano baina ya JWTZ na asasi zinazohusika na ukuzaji na uendelezaji wa Kiswahili ikiwa ni pamoja na Taasisi ya Taaluma za Kiswahili. JWTZ lina uhusiano mzuri na taasisi mbalimbali za elimu ikiwamo Chuo Kikuu cha Dar es Salaam. Hata hivyo, hakuna uhusiano mahususi na Taasisi ya Taaluma za Kiswahili ambayo ni mdau muhimu katika kukikuza na kukiendeleza Kiswahili. Kukosekana kwa uhusiano huu wa karibu kunakuwa changamoto kwa kuwa hakuwezeshi, kwa mfano, maofisa wa jeshi wataalamu au wapenzi wa Kiswahili kualikwa kwenye makongamano yanayoandaliwa na asasi hii na nyingine zinazofanana nayo. Hali hii inabana fursa kwa JWTZ kuwa karibu zaidi na taasisi zinazojishughulisha moja kwa moja na Kiswahili.

Changamoto ya tano ni kutokuwa na madarasa rasmi ya ufundishaji wa Kiswahili. Mwandishi wa makala haya akiwa katika jukumu la ulinzi wa amani nchini Sudan alishuhudia madarasa ya kufundisha lugha ya Kiingereza yakianzishwa na wafanyakazi wa Umoja wa Mataifa katika kijiji cha Khorabeche. Licha ya kuwa katika eneo hili kuna wazungumzaji wengi wa

Kiswahili na karibu na Afrika Mashariki ambapo inaaminika ndipo chimbuko la Kiswahili, hakukuwa na darasa la Kiswahili lililoanzishwa. Hata hivyo, maafisa na askari walikuwa wakifanya jitihada binafsi za kufundisha lugha ya Kiswahili kwa watu mbalimbali.

5.2 Mbinu za Kukabiliana na Changamoto

Ili kukabiliana na changamoto zilizobainishwa hapo juu, njia zifuatazo zinapendekezwa:

Mosi, kuwa na wataalamu wabobezi wa Kiswahili jeshini ambao ni wanajeshi. Wataalamu hao watakapoongezwa, wataweza kufanya majukumu yao ya msingi, pia kukiendeleza Kiswahili ndani na nje ya mipaka ya Tanzania.

Pili, maafisa na askari wanaposafiri nje ya nchi kwenye majukumu ya ulinzi wa amani au mengineyo wapewe nyaraka mbalimbali zinazohusiana na lugha ya Kiswahili ikiwa ni pamoja na machapisho na vipeperushi kwa lengo la kuwagawia watu watakaonesha nia ya kujifunza Kiswahili na pia kuwa kama sehemu ya matangazo.

Tatu, kuanzisha uahusiano na uratibu wa karibu na taasisi za kitaifa zenye majukumu ya kukuza na kuendeleza Kiswahili kama vile TATAKI, BAKITA na BAKIZA. Kupitia uhusiano na uratibu huo, JWTZ linaweza kupatiwa mitaala iliyojikita zaidi kwa wanaoanza kujifunza lugha ya Kiswahili. Pia, kutokana na ushirikiano mzuri kati ya JWTZ na vyombo hivi, upo uwezekano wa vyombo hivi vya ukuzaji Kiswahili kuwaalika viongozi wa JWTZ ili kuhudhuria makongamano. Kwa kupitia njia hii, jeshi linaweza kutoa mchango zaidi katika uenezaji wa Kiswahili duniani kupitia majukumu yake ya utekelezaji wa masuala ya Kijeshi.

Nne, kuanzisha madarasa rasmi ya kufundisha Kiswahili katika vyuo vya kijeshi kama vile Chuo cha Maafisa - Monduli, Chuo cha Ukamanda na Unadhimu - Duluti na Chuo cha Taifa cha Ulinzi - Tanzania ambavyo vinadahili wanafunzi kutoka mataifa mbalimbali. Aidha, kwenye maeneo ya ulinzi wa amani, pia madarasa hayo yanaweza kuanzishwa. Hili linaweza kufanywa pia na maafisa wa jeshi na askari mmojammoja wanapokuwa nje ya nchi kama ambavyo baadhi yao wamekuwa wakifanya.

6.0 Hitimisho

Kama tulivyoona katika makala haya na maandiko mengineyo yanayohusu kueneza Kiswahili, tunabaini kwamba kukua kwa lugha kunatazamwa kutokana na kuongezeka kwa msamiati na kuenea kwa lugha kunahusishwa na kuongezeka kwa watumiaji wa lugha. Kwa kuzingatia dhana hizi, ni dhahiri

kwamba JWTZ limetoa mchango mkubwa katika harakati za kukua na kuenea kwa Kiswahili ndani na nje ya nchi. Kukua na kuenea huku kwa Kiswahili kumekuwa na manufaa makubwa katika mahusiano ya Tanzania na nchi nyinginezo kidiplomasia, kijeshi, kijamii na kibishara. Haya ni matokeo chanya na yamekuja wakati mwafaka ambapo lugha ya Kiswahili imekubaliwa kutumika katika jumuiya za kikanda kama vile Umoja wa Afrika Mashariki na Jumuiya ya Maendeleo ya Nchi za Kusini mwa Afrika. Ni matumaini yetu kwamba lugha hii itaendelea kupiga hatua na hatimaye kutumika kama lugha rasmi katika Umoja wa Mataifa.

Ifahamike kuwa kupitia JWTZ tunaweza kukikuza Kiswahili kwa kupata istilahi mpya zinazoweza kuongeza msamiati kwenye hazina ya maneno ya Kiswahili. Pia, tunaweza kupata semi na methali zinazohusiana na shughuli za kijeshi ambazo zinaweza kuleta mafunzo kwenye jamii.

Aidha, lugha ya Kiswahili imejenga nidhamu, umoja na kuondosha matabaka ya kikabila miongoni mwa maafisa na askari wa JWTZ ikilinganishwa na nchi nyingine ambazo hazina lugha moja ya taifa. Hali hii imefanya kuwe na uelewano na ushirikiano wa dhati katika utendaji jeshini. Kwa msingi huo, maafisa na askari wameweza kutekeleza majukumu yao kwa ufanisi na weledi wa hali ya juu na hatimaye kuyafikia malengo waliyojiwekea.

Marejeleo

- Ababaker, Z. A (2013). *Maendeleo ya Lugha ya Kiswahili na Athari zake kwa Jamii ya Kiarabu: Mtazamo wa Kilughawiya Jamii*. Tasnifu ya Uzamivu (Haijchapishwa). Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- Bernard. T. M na Kandagor, M (2018). *Ruwaza za Matumizi ya Lugha katika Biashara: Mfano wa Mji wa Eldoret*. Katika Mukuthuria M na M. Kandagor (Wah.), *Lugha ya Kiswahili: Utafiti na Maendeleo yake*. Dar es Salaam TUKI., Kur. 68-89.
- Florence, M.A. na Kuwoya, V. (2018). «Changamoto na Mustakabali wa Kiswahili Uganda». Katika Mukuthuria M na M. Kandagor (Wah.), *Lugha ya Kiswahili, Utafiti na Maendeleo yake*. Dar es Salaam: TUKI. Kur .6-19.
- Hancha, A. (2015). *Sibannduki Afrika*. Dar es Salaam: TUKI.
- Herman, G. (2016). *Educational Research Methods*. Mwanza: NRC Publishers.
- Kothari, C. R. (2004). *Research Methodology; Methods and Techniques*. (Toleo la Pili). New Delhi; New Age International (P) Limited Publishers.

- Maithya, J. K. (2018). Nafasi ya Vyombo vya Habari katika kudumisha Kiswahili Nchini Kenya katika karne ya 21. Katika Mukuthuria M na M. Kandagor (Wah.), *Lugha ya Kiswahili; Utafiti na Maendeleo yake*. Dar es Salaam: TUKI. Kur. 267-276.
- Mark, A. O & J. O. Onyango, (2016). "Kiswahili kuwa Chombo cha Kutangaza na Kukuza Vyombo vya Habari nchini Kenya". *MULIKA*. Juz. Na. 35: 87-92.
- Mohochi, E. S. (2007). "Kiswahili, Usambazaji wa Habari na Uhamisishaji wa Umma kwa ajili ya Maendeleo". Katika F.E.M.K Serkoro (Mh.) *Lugha na Fasihi ya Kiswahili Afrika Mashariki*. Dar es Salaam. TUKI. Kur. 114-123.
- Mohamed, M. O. A. (2006). The Teaching of Kiswahili in Libya Educational Institution: Problem and Challenges. Tasnifu ya Uzamivu (Haijchapishwa) Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- Moshi, L. (2017). "Kiswahili Marekani" *MULIKA: Toleo Maalumu*: 143-152.
- Msanjila, Y. P, Kihore, Y. M na Massamba, D. P. B (2011). *Isimu Jamii: Sekondari na Vyuo*. Dar es Salaam: TUKI
- Mutembei, A. (2011). "Kukitandawazisha Kiswahili Kupitia Simu za Kiganjani: Tafakari kuhusu Isimujamii". *Swahili Forum* Juz. Na. 8: 198-210
- Mutembei, A. (2011). "Kiswahili Silaha ya Afrika: Wanasiasa na Watawala". *KISWAHILI*, Juz. Na. 74: 62-77
- Mwangi, L. na Chacha, L. (2017). "Mchango wa Mbinu za Kufunzia katika Kuimarisha Umilisi wa Mwanafunzi Kuhusu Vipengele vya Sarufi ya Kiswahili nchini Kenya". *MULIKA*. Juz. Na. 36: 83-92.
- Okal, B. O (2017). "Mchango wa Kihindi katika Leksikografia ya Kiswahili" *MULIKA: Toleo Maalumu*: 29-43.
- Osore, M. (2018). "Teknolojia ya Habari na Mawasiliano kama Nyenzo ya Kukuza na Kueneza Kiswahili". Katika Kandagor, M., Obuchi, S. M & Noordin M. M (Wah). *Lugha na Masuala Ibuka*. Dar es Salaam: TUKI. Kur. 123-133.
- Resani, M. (2017). "Lugha na Ubongo: Athari za Kisaikolojia katika Kuibua Mitindo ya Matumizi ya Lugha". *MULIKA*. Juz. 36: 73-81.
- SADC, (2014), *Southern African Liberation Struggles: Contemporaneous Documents (1960-1994)*. Dar es Salaam: Mkuki na Nyota Publishers.
- Saluhaya, M. C. (2016). *Nadharia ya Lugha Kidato cha Tano, Sita na Elimu ya Juu*. Dar es Salaam: Ahmadiyya Printing Press.
- Tungaraza, D.K. (2013). "Hadhi ya Kiswahili na Watumiaji wake katika Utandawazi". *KISWAHILI*. Juz. 76: 141-153.

- Wanjogu, K. (2017). “Kiswahili na Ukombozi wa Jamii”. *MULIKA*, Toleo Maalumu: 133-142.
- Wizara ya Elimu na Utamaduni (1997). *Sera ya Utamaduni*. Dar es Salaam.